

ків, які стали узагальнюючими. В них відмічалось, що агітаційно-масова робота ще остаточно не перебудована відповідно до вимог соціалістичного будівництва. Її необхідно проводити систематично і мобілізувати членів товариства по-більшовицькому боротися за виконання промфінплану, за колективізацію сільського господарства, за організаційно-господарче зміцнення колгоспів, радгоспів, за виконання завдань весняно-засівної та збиральної компаній, реалізації позики тощо. До матеріалів було внесено пропозицію про запровадження, на основі вказівок Сталіна, преміальної системи для ударників – членів товариства [14, 15 – 17].

В основі громадсько-політичного виховання була теза: «Соціалістична реконструкція народного господарства день-у-день прискорює свій темп. Тож і робітник і колгоспник, селянин-бідняк, середняк – творці цієї реконструкції також повинні швидко підносити свій культурний та політичний рівень і навчитися використовувати набуті знання, які зброю до участі в соціалістичному будівництві». Відповідно підкреслювалося, що писемність – це лише база, засіб для опанування знань з науки, техніки, політики та до застосування їх у практиці виробничо-громадської роботи. Пропускаючи неписьменних та малописьменних через безперервний вплив різних політосвітніх закладів, товариство допомагало їм відповідати вимогам.

Директивні методи громадсько-політичного виховання полягали у таких видах роботи, як організація системного читання, циклів лекцій з науково-технічних та виробничих питань, системних політбесід, гуртків самоосвіти, недільних університетів (у робітничих та великих сільських центрах), системних екскурсій, відвідувань кінофільмів, вистав, концертів тощо. Політичні кампанії вимагалося проводити цілими колективами, ґрунтуючись на місцевому матеріалі [15, 16, 19, 24].

Отже, громадське об'єднання товариство «Геть неписьменність», виконуючи ідеологічні функції, сприяло здійсненню культурологічних процесів в Україні 1920 – 30-х рр. Однак ця тема потребує подальшого поглибленого дослідження.

1. *Історія України: нове бачення / За ред. В.А. Смолія. – К., 1995. – Т. 2.*
2. *Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.). – К., 1999.*
3. *Кармазіна М.С. Деятельность добровольных обществ Украинской ССР в период социалистической реконструкции народного хозяйства. 1926-1936 гг.: Дисс. ... канд. ист. наук. – Днепропетровск, 1989.*
4. *Свистович С.М. Громадські організації в політичній системі радянської України в 20-30-ті роки ХХ ст. // Україна: Соборна: Зб. наук. ст. – К., 2006. – Вип. 4. – Т. 1.*
5. *Молоткіна В.К. Вплив більшовицької ідеології на діяльність добровільних товариств України в умовах НЕПУ (1921-1929 рр.) // Україна: Соборна...*
6. *Журба М.А. Громадські об'єднання українського села: етніонаціональні та міжнародні аспекти діяльності (20-30 рр. ХХ ст.): Дис. ... д-ра іст. наук. – Донецьк, 2003.*
7. *Степанчук Ю.С. Діяльність громадських і політичних об'єднань УСРР в контексті соціальної політики більшовицького режиму в 1920-х початку 30-х років ХХ ст.: Дис. ... канд. іст. наук. – Вінниця, 2006.*
8. *Ганжа О.І. Рух ентузіастів народної освіти // Укр. істор. журн. – 1983. – № 1.*
9. *Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 3088.*
10. *Робота Ленінського Товариства «Геть неписьменність» та його завдання // Порадник члена Товариства «Геть неписьменність». – Х., 1926.*
11. *Положення про осередок Ленінського Товариства «Геть неписьменність» на Україні // Порадник члена Товариства...*

12. *Положення про роботу ЛКСМУ в галузі лікнепу // Порадник члена Товариства...*
13. *Скульський І. Пам'ятка активіста члена Ленінського Товариства «Геть неписьменність». – Х., 1931.*
14. *Піркін П. Проти загальності керівництва всією практикою роботи Товариства «Геть неписьменність». – К., 1932.*
15. *Як організувати громадсько-політичне виховання учнів лікнеперезі // За теми 3-го вищого. – Полтава, Б. г.*

С. Л. Трухманова

ЛІКВІДАЦІЯ СИСТЕМИ КРАЄЗНАВЧИХ ТА ІСТОРИКО-РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА ПОДІЛЛІ У КІНЦІ 1920 – 30-х рр.

Репресивна складова політики більшовицького режиму щодо подільської інтелігенції мала ідеологічне підґрунтя – викорінення спадщини часів Центральної Ради, Директорії УНР, столицю якої був свого часу Кам'янець-Подільський та носіїв пам'яті про нещодавнє державницьке минуле України [1]. Виразно це мотивувалося, наприклад, у меморандумі 1927 р. секретаря Кам'янецького окрпарткому КП(б)У К. Ковалія: «Наявність у нашому окрузі трьох вищих навчальних закладів і науково-дослідницької кафедри, близькість Західної України, а також і політичне минуле міста Кам'яця (політичний центр Петлюровщини) – призводять до того, що тут згурпувалася значна кількість наукових працівників (14 професорів, 55 педагогів ВНЗ)» [2, 57].

Постійна увага місцевого більшовицького керівництва спрямовувалася не лише в русло постійного стеження за настроями місцевої інтелігенції, але й на репресії, які, як правило, пов'язувалися з перебуванням у лавах австрійської й галицької армії. Пік репресій припав на початок 1930-х рр., коли місцеві викладацькі кадри масово притягалися до сфабрикованої справи «Української військової організації» (УВО). Однією з «репресованих» галузей історичного знання виявилось краєзнавство, яке традиційно мало в Україні великий виховний потенціал. Системні репресії більшовицького режиму проти української інтелігенції, в тому числі й представників інтелектуальної еліти Поділля, традиційно пов'язуються зі «справою» так званої «Спілки визволення України» 1929 – 1930 рр., жертви якої оцінюються від 700 – 800 – до 5 тис. і навіть понад 30 тис. осіб [3, 54; 4, 405].

Серед 45 осіб, яким «пощастило» потрапити до «ядра» цієї сфабрикованої «справи», був і відомий дослідник історії рідного краю, завідувач Вінницької філії Всенародної бібліотеки України при ВУАН Валентин Дмитрович Отамановський (1893 – 1965), засновник Кабінету вивчення Поділля, який став головним центром краєзнавчих досліджень на Вінниччині [5, 136]. Учений був учасником Першої Всеукраїнської краєзнавчої конференції (м. Харків, 29 травня – 3 червня 1925 р.), яка започаткувала системну краєзнавчу роботу в республіці. Накреслюючи першочергові заходи у вивченні історії та природи Поділля, він відзначав вагомий значення краєзнавства у суспільному житті [6, 136].

Діяльність Кабінету вивчення Поділля отримала високу оцінку наукової громадськості. Влітку 1929 р. Президія ВУАН ухвалила перетворити Кабінет на державну установу й просити виділити йому асигнування на дослідну роботу у розмірі 10 тис. руб. Одночасно В. Отамановському запропонували розробити план організації аналогічних кабінетів у Житомирі, Полтаві та Донбасі. Однак реалізувати ці задуми Валентину Дмитровичу вже не вдалося – за сценарієм ГПУ йому відводилася роль організатора й керівника Вінницької

філії міфічної «СВУ». 26 серпня 1929 р. його заарештували разом з братом Михайлом. Після застосування до ув'язненого арсеналу енкаведистських методів «приборкання непокірних», 10 січня 1930 р. учений написав самообмовне «Мое каяття», в якому «визнав» власну причетність до «СВУ» й «провини» перед більшовицькою адміністрацією в Україні. Далі були участь у прилюдному процесі «Спілки визволення України», вирок – п'ять років позбавлення волі у таборах, заслання до Татарії. В Україну повернувся лише 1958 р. [7, 718–723].

Аналогічних ударів долі зазнав й відомий археолог, історик, етнограф і музеєзнавець Юхим Йосипович Сіцінський (1859 – 1937), який проводив величезну дослідницьку роботу з історії Поділля. У його науковій спадщині нараховується понад 180 опублікованих праць з історичного краєзнавства Поділля. Після поразки Українських визвольних змагань й опанування регіону російськими більшовиками Ю. Сіцінський, зрікшись духовного сану, зосередився винятково на науково-викладацькій діяльності. Його історико-краєзнавчі праці 1920 – 30-х рр., викладання у навчальних закладах Поділля, численні виступи перед культурно-освітньою інтелігенцією зробили ім'я ученого добре відомим серед громадськості.

Однак, з фабрикуванням «справи» так званої «Спілки визволення України», хвиля терору захопила й Юхима Йосиповича. Він був ув'язнений разом з іншими викладачами Кам'янець-Подільського інституту народної освіти, але через деякий час звільнений. Причини арешту залишилися невідомими, але після звільнення він змушений був залишити рідне місто й перебратися до Києва, де впродовж 1931 – 1933 рр. працював науковим співробітником Лаврського музею [8, 98].

Працюючи у Києві, Ю. Сіцінський захворів й прагнув повернутися додому, але з'ясувалося, що повертатися вченому нікуди – за його відсутності, рішенням Кам'янець-Подільської міськради від 20 вересня 1933 р. будинок Ю. Сіцінського «націоналізували», залишивши йому у флігелі лише одну невелику кімнату. Однак і на цьому наруга над ученим не закінчилася. В 1935 р. його виселили на Підзамче до Ю. Ундерко, де він знімав за плату кімнату. Ю. Сіцінський мав одну з найбільших приватних книгозбірень міста, але під час його примусового переселення вантажівка, що її перевозила, виявилася замалою й чимало рідкісних видань дорогою загубилися [8, 98]. Такі поневіряння прискорили смерть ученого, яка сталася 7 грудня 1937 р.

Інформаційне видання «Український тиждень» (м. Прага, Чехія) присвятило пам'яті відомого ученого некролог, у якому зокрема зауважувалися прикрі обставини останніх років життя проф. Ю. Сіцінського: «В 1918 р. був обраний професором Українського Університету в Кам'янці по кафедрі археології та історії Поділля, де й викладав до 1922 р. ... В 1931 – 1933 рр. був науковим співробітником музею Лаври у Києві, звідки його усунули в серпні 1933 р. «за скороченням штатів», не залишаючи заслуженому працівнику жадної пенсії чи допомоги. Відтоді жив у Кам'янці у великих матеріальних нестачах, тим більше, що в 1933 р. відняли від нього й власний дім. Останні півроку тяжко хорував. Вмер на 79 році життя і був похований в Кам'янці дня 13 грудня 1937 р.»

Особлива увага у публікації приділялася сумній долі непересічної книгозбірні небіжчика: «Проф. Ю. Сіцінський мав велику власну бібліотеку – одну на Поділлі, де були зібрані усі важливі джерела і взагалі всіякі видання рідними мовами, які стосуються історії Поділля. Багатий був також відділ українських видань (також і з Галицької України) [...]. За большевицьких часів час-

тину бібліотеки знищили члени славетної «Чеки», уживаючи її на «підпалку». Більшу частину бібліотеки з відділом до історії Поділля закупив перед кількома роками музей в Проскуріві, деяка частина перейшла до Лаврського музею, а що сталося з рештою бібліотеки – невідомо» [9, 3–4].

Сталінщина повною мірою використала краєзнавчий рух у своїх політичних комбінаціях задля зміцнення власного режиму, а досягнувши мети, почала розглядати його як вияв місцевого сепаратизму та буржуазного (українського) націоналізму. Впродовж 1929 – 1933 рр. у «справах» міфічних «Спілки визволення України», «Українського національного центру», «Української військової організації» були репресовані сотні представників подільської інтелігенції, в тому числі організатори краєзнавчого й музейницького руху регіону – Г. Брілінг, Н. Гаморак, В. Геринович, П. Клепатський, Ю. Філь, В. Гагенмейстер та ін. [10]. Тому не дивно, що аж до початку 1960-х рр. не було ефективної роботи з дослідження історії Поділля.

Традиційна інтелігенція міст Поділля, яка упродовж 1920-х рр. була уособленням наступності інтелігентських поколінь, значною частиною була ангажована у події Української революції 1917–1921 рр., а тому в очах більшовицької влади виступала небезпечним ідеологічним опонентом/конкурентом. Відтак лєвова частка агентурно-інформаційної мережі Подільського губвідділу ГПУ спрямовувала свої зусилля проти цієї національно свідомої інтелігенції.

1. Басара-Тиліцак Г.Б. Провінційні міста України як середовище соціальної та політичної мобілізації городян у період Центральної Ради // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. – К., 2007. – Вип. 2.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 1 – Оп. 7 – Спр. 86.
3. Касьянов Г.В., Даниленко В.М. Сталінізм і українська інтелігенція (20–30-і роки). – К., 1991.
4. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст.: Історичні нариси / За ред. В.А. Смоля. – К., 2002.
5. Гальчак С.Д. Краєзнавці Вінниччини: Біографії. Бібліографія. – Вінниця, 2005.
6. Кот С.І. Честі своєї не зрадив: [В. Д. Отамановський] // Репресоване краєзнавство: 20–30-і роки. – К., 1991.
7. Воловик В., Григорчук П. Склад злочину: дослідження історії Поділля: В. Д. Отамановський // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька обл. – Вінниця, 2006. – Кн. 1.
8. Винокур І.С., Корнілов В.В. Визначний літописець Поділля: [Ю. Сіцінський] // Репресоване краєзнавство...
9. Професор Юхим Сіцінський: Некролог // Український тиждень. – 1938. – 1 січня. – Ч. 1.
10. Білокінь С. «Білі круки» подільського друкарства: [Про видання Кам'янець-Подільської художньо-промислової профшколи] // Пам'ятки України. – 2000. – Ч. 3/4.

М. В. Захарченко

ТОРГІВЕЛЬНА МЕРЕЖА У СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ (друга половина 20-х рр. ХХ ст.)

Значущим фактором соціально-побутового розвитку українського села є підвищення соціально-економічного рівня сільського населення. Для розвитку соціально-побутового та соціокультурного життя українського суспільства другої половини 20-х рр. ХХ ст. принципове значення мала сільська торгівельна мережа. Певні аспекти цієї проблеми вже привертала увагу дослідників [1–3], проте, в цілому вона залишається вивченою недостатньо. На особливу увагу заслуговують публікації в періодиці [4–9], а також статистичні матеріали тих років [10–15]. Метою статті є аналіз динаміки розвитку